Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

houdt een pleidooi voor innerlijke vrijheid, ook ten aanzien van bestaande psychoanalytische modellen. Ferro verkiest een zwakke theorie die veel ruimte biedt aan verandering, vergankelijkheid en vooral voor het nieuwe en het onbekende.
Na het lezen van dit boek kom ik tot de ontdekking dat zelfs Ferro slechts langzaam en geleidelijk tot vernieuwende inzichten komt. Ik kan me wel vinden in zijn visie, maar ik verenig mij er niet mee. Net als Bion en Ferro wil ik graag mijn eigen autonome manier van denken en ervaren ontwikkelen. Ferro is op zijn best als hij verwijst naar de eigen ervaringen uit de praktijk met kinderen en volwassenen. Dit boek kan de vergelijking met de klinische seminaries van Bion en Meltzer doorstaan.

Literatuur

FERRO, A. (2011). *Avoiding emotions, living emotions*. London: Routledge.
FERRO, A. (2012). *Rêveries*. Paris: Les Editions d'Ithaque.
FERRO, A. (2013). *Supervision in Psychoanalysis: The Sao Paulo Seminars*. London: Routledge.
FERRO, A. & CIVITARESE, G. (2015). *The analytic field and its transformations*. London: Karnac Books.
HEBBRECHT, M. (2011). Droomverhalen in het tweepersonenveld: Een kennismaking met het werk van Antonino Ferro. *Tijdschrift voor Psychoanalyse,* 17(1), 17-29.

Journeys and Pathways

Bespreking van

Thierry Bokanowski (2017). *The analytical process — Journeys and pathways*. London: Karnac Books. ISBN 978 1 78220 448 0, 324 pp., € 33,85

JOS DIRKX

Dit is een inhoudelijk breed georiënteerd boek waarbij in bloemrijk taalgebruik de ondertitel — *Journeys and Pathways* — de inhoud goed weerspiegelt. Het gaat namelijk minder om het psychoanalytisch proces in engere zin en meer over de psychoanalytische theorie en praktijk. Bokanowski blijkt een erudiet schrijver die put uit een ruim arsenaal van psychoanalytische theorieën inclusief in Nederland vaak minder bekende Franse auteurs. Hij gebruikt als equivalent voor het psychoanalytisch proces ‹the work conducted in psychoanalysis›. Het psychoanalytisch proces valt moeilijk te definiëren en dat is conform de opvatting van Freud. Hoewel Freud het psychoanalytisch proces niet expliciet benoemt, spreekt hij wel over een proces van verandering dat is opgebouwd uit verschillende componenten, zoals vrij associëren, en het begrijpen, duiden en doorwerken van weerstand en overdracht. Freud benadrukt dat dit proces, eenmaal op gang gekomen, een eigen weg zoekt en een min of meer autonome route volgt onafhankelijk van de psychoanalyticus en in mindere mate van de analysant. Bokanowski sluit zich hierbij aan en probeert de ingredienten van dit autonome psychoanalytische proces, de ‹journeys and pathways›, te ontrafelen.
De eerste hoofdstukken doet hij halfslachtige pogingen het ‹proces› scherper in beeld te krijgen. Hij vertrekt vanuit de etymologische betekenis van ‹pro-cedere› en ‹proces›, waarin zowel voortgang en progressie maar ook een terugtrekkende en terugkerende beweging wordt gesuggereerd, wat in psychoanalytische zin refereert aan regressie. Toch lijkt een meerdimensionale benadering nodig om het psychoanalytisch proces te beschrijven met een soort van routebeschrijving voor de complexe reis van het analytische paar. ‹This travelling gives rise to journeys, itineraries, and crossings, and sometimes even the creation of new pathways which lead on to other access roads and networks, for the analysant, for the analyst and *between* the two of them› (p. 32). In deze aansprekende metafoor

wordt duidelijk dat het psychoanalytisch proces een uniek verloop kent dat niet te voorspellen is. In een volgend hoofdstuk wordt het werk van verschillende auteurs op het gebied van het psychoanalytisch proces benoemd. Het unieke en complexe karakter van de psychoanalytische reis komt vooral tot uiting in het werk van Baranger en Baranger. Zij zien de analytische situatie als een ‹dynamic bi-personal field›, een matrix met vele variabelen voor richting en uitkomst. Het verloop en de snelheid van een route is afhankelijk van onverwachte momenten en avonturen, de reis kan zelfs tot stilstaand komen en weer opnieuw starten, maar het belangrijkste blijft hetgeen gaandeweg ontdekt wordt. Bokanowski concludeert bijna opgelucht dat een duidelijke (route)beschrijving van het psychoanalytisch proces dus eigenlijk niet mogelijk is en vertrekt na deze inleiding voor zijn eigen reis door de psychoanalyse (p. 66).
In de daaropvolgende hoofdstukken schrijft hij over verdedigingsmechanismen, de heterogeniteit van het psychisch functioneren, trauma, narcisme, manieren van luisteren, maar legt hij vooral de nadruk op overdracht in uiteenlopende gedaanten, in ruime mate ondersteund met casuïstiek. De relatie van al deze factoren met het psychoanalytisch proces (van verandering) blijft voor de lezer echter onduidelijk en ook is Bokanowski ambivalent over het belang van de verschillende factoren. Hij benoemt bijvoorbeeld het analyseren van verdedigingsmechanismen als de belangrijkste factor voor het zich ontwikkelend psychoanalytisch proces (p. 84) maar besteedt veel meer aandacht aan de analyse van overdrachtsconstellaties. Zo schrijft hij dat de meeste Franse auteurs het dynamisch evenwicht tussen objectgerelateerde overdracht en narcisme beschouwen als een belangrijke bron voor progressie in de behandeling en daarmee als de essentie van het psychoanalytisch proces (p. 185). Het verloop van een psychoanalyse wordt immers continu gestuurd door beide behoeften, narcistisch en objectgebonden van aard. Vanuit deze twee behoeften ontwikkelen zich volgens Bokanowski twee overdrachtsstromingen. Enerzijds een objectgebonden stroming waarbij, afhankelijk van het individuele vermogen tot representatie, zich een overdrachtsneurose kan ontwikkelen gerelateerd aan het symbolische domein, en anderzijds een narcistische stroming gekenmerkt door uiteenlopende conflicten in basale primaire objectrelaties met hiaten in de mogelijkheid tot symbolisering. Vervolgens wordt benadrukt en verder uitgewerkt dat in elke psychoanalyse de twee overdrachtsstromingen op oscillerende wijze om de voorrang strijden met uiteenlopende niveaus van objectgebonden versus narcistische cathexis. Voor de ontwikkeling van een goed gemoduleerde overdrachtsneurose moet een analysant bovendien gebruik kunnen maken van de psychoanalytische setting, gekenmerkt door de welwillend neutrale houding van de analyticus, de gefixeerde frequentie, lange duur, en liggende positie op een bank. Bokanowski gaat niet in op overeenkomsten met, en verschillen tussen het psychoanalytisch proces en de psychoanalytische setting, terwijl die voor de meeste auteurs op dit gebied verre van eenduidig zijn. Bleger, die terloops wordt genoemd, spreekt van een *frame* waarmee hij de variabelen van de psychoanalytische situatie bedoelt die vastliggen, zoals de ruimte, de atmosfeer, de rol van de analyticus, de tijd en de techniek. Het *frame*, dat grotendeels overeenkomt met de setting maar ook procesvariabelen lijkt te bevatten, biedt steun en structuur en wordt pas zichtbaar wanneer het verandert.
Op deze manier passeert de psychoanalytische theorie en praktijk in vele hoofdstukken de revue maar blijft in dit krachtenveld de betekenis van het psychoanalytisch proces in engere zin onderbelicht. Wanneer de lezer echter de definitie en het perspectief van Bokanowski hanteert, ‹the work conducted in psychoanalysis›, resteert een

lezenswaardig boek dat recht doet aan de complexiteit en veelzijdigheid van het psychoanalytisch proces.

Conflicten en dilemma's in psychoanalytische organisaties: maar hoe dan wel?

Bespreking van

Kenneth Eisold (2018). *The organizational life of psychoanalysis — Conflicts, dilemmas, and the future of the profession*. London/New York: Routledge. ISBN 978 1 138 22920 4, 262 pp., £ 27,19

FRANS SCHALKWIJK

Zeker met de fusie tussen de drie Nederlandse bankverenigingen in het achterhoofd, lees ik met enige regelmaat artikelen of boeken over psychoanalytische organisaties. Ik was dan ook nieuwsgierig naar Eisolds bevindingen.
Kenneth Eisold is een Amerikaanse psychoanalyticus en organisatieadviseur met een lange staat van dienst op beide terreinen. *The Organizational life of Psychoanalysis* is een verzameling artikelen, verschenen tussen 1994 en 2017. In deze bespreking laat ik zijn beschrijving van de vroegste organisatorische ontwikkelingen in de freudiaanse en jungiaanse psychoanalyse achterwege; die zal voor velen vertrouwde kost zijn. Interessant is de beschrijving van de parallel tussen de splitsingen in Amerikaanse verenigingen en de *controversial discussions* in Engeland rond de jaren veertig. Van nature, aldus Eisold, hebben analytici een zekere minachting voor psychoanalytische instituten, niet in het minst omdat die hun professionele autonomie dreigen in te perken. Meestal ligt de loyaliteit van analytici niet bij een instituut, maar bij hun leeranalytici en supervisoren, en de stromingen die zij aanhangen. Een splitsende factor in de Verenigde Staten en Engeland was dat met Freuds overlijden in 1939 de charismatische autoriteit in de psychoanalyse wegviel. Zowel in de Verenigde Staten als in Engeland kwam rond de Tweede Wereldoorlog een stroom klassiek freudiaanse emigranten het land binnen die autoriteit konden ontlenen aan hun nabijheid bij Freud (zoals in Nederland Jeanne Lampl-de Groot). In de strijd in het New Yorkse instituut is te zien dat jonge analytici (in opleiding) zich met die orthodoxe traditie associëren en, met name in New York, zich afzetten tegen gevestigde analytici die een andere ontwikkeling in gang hadden gezet. Splitsing was onvermijdelijk. In Nederland was die animositeit van een grote groep vrijgevestigde NVPA-analytici tegenover het Psychoanalytisch Instituut (PAI, later NPI) ook niet van de lucht, terwijl dit bij mijn weten tussen Genootschapsanalytici en het Psychoanalytisch Instituut Utrecht (PIU) veel minder het geval was. Hetzelfde probleem van autoriteit speelde toen na de bloei van de psychoanalyse in de jaren vijftig tot en met zeventig, en de psychoanalyse nog weinig concurrentie ondervond van andere hulpverleningsvormen, voor de bestendiging van het beroep de overgang naar een technische autoriteit gemaakt moest worden. Eisold is scherp in zijn oordeel: psychoanalytische organisaties bestrijden zulke beangstigende situaties vaak irrationeel door te zoeken naar één waarheid, die de nieuwe autoriteit vormt en het buitensluiten van lastige, maar creatieve mensen. Hij vat het samen met (vertaling van mij): ‹Omdat er onvoldoende onderbouwing is van de effectiviteit van psychoanalyse, omdat er veel te weinig wordt geëxperimenteerd met de opleiding, omdat evalueren van de procedures die worden gebruikt om competentie te meten een zeldzaam verschijnsel is, omdat instituten en andere professionele